

*Школяр Є. В., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах та педагогіки Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)*

## ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

*У статті автор аналізує проблему психологічної готовності в сучасній науковій літературі. Висвітлюються шляхи ефективного формування готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на етапі професійної підготовки у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій до службової діяльності.*

*Ключові слова: психологічна готовність, службова діяльність, курсанти, фахівці оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.*

*В статье автор анализирует проблему психологической готовности в современной научной литературе. Освещаются пути эффективного формирования готовности будущих специалистов оперативно-спасательной службы гражданской защиты на этапе профессиональной подготовки в высших учебных заведениях Государственной службы Украины из чрезвычайных ситуаций к служебной деятельности.*

*Ключевые слова: психологическая готовность, служебная деятельность, курсанты, специалист оперативно-спасательной службы гражданской защиты.*

**Постановка проблеми.** Психологічна готовність до професійної діяльності являється найважливішим компонентом бойового потенціалу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРСЦЗ). Вимоги до неї в сучасних умовах зросли. ОРСЦЗ активно оснащується новітньою технікою та засобами, необхідними для успішного виконання поставлених завдань в умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру. В ряді випадків стали принципово новими, способи оперативних дій, підвищились вимоги до загального рівня підготовленості як окремих фахівців так і цілих колективів ОРСЦЗ.

Дослідженню проблеми психологічної готовності фахівців у різних сферах діяльності приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні науковці. Професійна діяльність фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту потребує актуалізації особливих якостей, функціональних можливостей, змістова специфічність психологічної готовності яких полягає в особливостях професійної діяльності та особливостях формування психологічної готовності фахівців зазначеного профілю.

**Метою статті** є визначення психологічних умов формування психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ на етапі професійної підготовки у ВНЗ ДСНС України.

**Аналіз досліджень за даним напрямом.** Проблемі психологічної готовності до діяльності приділяли увагу багато вітчизняних вчених-психологів. Внесок у розвиток поняття "стан

психологічної готовності" як в загальнотеоретичному, так і в прикладному плані внесли Е.Г.Козлов, В.А.Гаспарян, М.А.Мазмазян, Є.П.Льїн, В.Н.Пушкін, Л.С.Нерсесян, Г.М.Газаєва, А.А.Ухтомський, М.І.Виноградова, Б.Ф.Ломов, П.А.Рудик, М.А.Котик, А.Д.Ганюшкин, В.Е. Єфімов, А.Р.Лурия та ін.

Починаючи з 60-х років, ця проблема входить в коло задач, що вирішується вітчизняною юридичною та військовою психологією. Різні її аспекти розроблені в роботах М.І.Дяченка, А.Д.Глоточкина, В.Ф.Давидова, В.І.Варварова, Л.А.Кандиловича, М.П.Коробейникова, В.А.Пономаренка, А.М.Столяренка, В.В.Сисоєва, Ю.Н. Мінаєва, М.П. Новожилова.

Дослідниками підкреслюється, що готовність - це стан, який характеризується динамічною концентрацією внутрішніх сил людини, що дозволяє доцільно регулювати свою діяльність. Це "активний стан особистості, результат регуляції доцільної поведінки та прогнозу очікуваних подій"; стан, що забезпечує тривале збереження працездатності, найбільшу швидкість по відновленню сил організму, адекватність реакцій на зовнішні дії, стійкість оптимального стану; можливість своєчасного прийняття оптимальних рішень. Сьогодні можна навести багато якостей, якими повинен володіти фахівець ОРСЦЗ, щоб говорити про його психологічну готовність до професійної діяльності.

В.І. Войтко психологічну готовність до праці розглядає як поєднання знань, умінь,

навичок з потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, розумінні суспільного значення праці [4].

В.А. Молотай, досліджуючи військовослужбовців внутрішніх військ стверджує, що психологічна готовність – це необхідна здатність до психологічної саморегуляції, активність до дій у нестандартних умовах, уміння передбачати майбутнє, формувати певну реакцію організму у важких непередбачених ситуаціях [3].

О.С. Колесніченко аналізуючи різні аспекти до проблеми психологічної готовності працівників МНС України зазначав, що з точки зору функціонального підходу стан психологічної готовності особистості проявляється як якість особистості під час виконання професійних завдань [2].

Г.С. Грибенюка дає визначення психологічної готовності до професійної діяльності як системі професійно важливих якостей, властивостей особистості, необхідних та достатніх для ефективної професійної діяльності [1]. У контексті психологічної готовності до професійної діяльності, автор розуміє професійно важливі якості, як якісний критерій оцінки ступеню готовності особистості до праці, що має системний характер, представлений знаннями та досвідом особистості, а також ґрунтується на осмисленні важливості й необхідності конкретної професії в суспільстві, відповідальності перед соціумом.

М.А. Кришталь розглядаючи психологічну готовність фахівців ОРСЦЗ в структурному відношенні, пояснює зазначений феномен як систему взаємопов'язаних знань, умінь, навичок управляти своїми психічними станами і діями при виконанні службових завдань у будь-яких умовах обстановки, а також рівень розвитку та загартування професійно важливих якостей [5].

Таким чином, поняття «психологічна готовність до професійної діяльності» є багатоаспектним і неоднозначним в своєму тлумаченні. Вона має динамічну структуру, між компонентами якої є функціональні залежності. Психологічна готовність виступає у формі психічного, активно-дієвого стану особистості, як складна її якість, система інтегрованих властивостей. Одночасно особистісна готовність - це регулятор діяльності, умова її ефективності.

Підсумовуючи вище викладене можна сказати, що психологічна готовність фахівців ОРСЦЗ – це синтез розвинутого психолого-педагогічного мислення, професійних знань, навичок, умінь, регуляторних засобів вираження, які у взаємозв'язку з високо розвиненими якостями особистості дозволяють йому творчо та ефективно вирішувати оперативні задачі в екстремальних та особливих умовах діяльності.

Питання психологічних умов формування психологічної готовності на новому якісному рівні у майбутніх фахівців ОРСЦЗ є надзвичайно важливою необхідністю для успішного проходження служби в органах та підрозділах ОРСЦЗ, що й визначило актуальність нашого подальшого дослідження.

Аналіз наукових робіт засвідчив, що для її вирішення вагомими були такі напрямки в роботі, як формування ціннісних орієнтацій курсантів, професійної спрямованості, комплексу спеціальних знань і особистісних професійно-значущих якостей.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Формування психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ здійснюється тим успішніше, чим повніше враховуються в процесі навчання у ВНЗ ДСНС України основні психологічні умови. Так практика показує, що кращих результатів досягають викладачі, які спонукають курсантів проявляти постійний інтерес до навчальної дисципліни, прагнення поглиблювати отримані знання шляхом самостійного пошуку та творчих роздумів.

Важливою умовою оволодіння знаннями є розвиток мислення курсантів в процесі підготовки. Цьому сприяє постановка питань перед ними по суті предмету вивчення, спонуканню їх до роздумів, самостійного рішення різних творчих задач, знаходженню оригінальних шляхів їх вирішення впровадження проблемних методів навчання пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю. Відома роль пошуку ситуацій, прикладів, що розкривають окремі теоретичні положення, продумування прочитаного, осмислений запис лекції, критичне відношення до висловлювань товаришів по навчанню.

Розвиток мислення та засвоєння знань знаходяться в тісному зв'язку з розвитком пам'яті у курсантів. Як показали проведені дослідження закріплюється краще той

матеріал, який сприймається одночасно декількома аналізаторами. Отже на заняттях повинні широко використовуватись технічні засоби навчання. тренажери, різні види наочності. При самостійній роботі курсантів з метою кращого запам'ятовування навального матеріалу, необхідно постійно його систематизувати, співставляти з раніше отриманими відомостями, ділити на смислові групи, знаходити в ньому заголовки, опорні пункти, а потім об'єднувати ці групи в єдине ціле. Основою надійного запам'ятовування матеріалу являється застосування знань на практичній діяльності. В цьому випадку поруч із засвоєнням знань відбувається напрацювання навичок та вмінь.

Формування навичок у курсантів має певну послідовність, етапи.

*Перший етап* передбачає поєднання частих дій в одне ціле. При виконанні окремих дій курсант припускається багатьох помилок, зайвих непотрібних рухів, зупинок. Спостерігається скутість дій, зайві фізичні зусилля.

*Другий етап* формування навичок характеризується усуненням зайвих рухів, зупинок та напруженості. Проте на даному етапі увага зосереджена не на кінцевій меті, а на способах виконання дій, що відбуваються під жорстким контролем свідомості.

*Третій етап* характеризується послабленням зорового та м'язового контролю. Свідомість переключається із способу виконання дій на досягнення кінцевого результату. На даному етапі відбувається автоматизоване виконання дій.

*Четвертий етап* відпрацювання навичок являє собою можливість виконання дій різними способами і в різних умовах. Це – заключний етап на якому проявляється високий ступінь автоматизованості і результативності дій.

Формування професійних умінь займає особливе місце у підготовці фахівців ОРСЦЗ. Діяти на одному автоматизмі, без розуму, без врахування особливостей поточної ситуації – значить прирікати себе на невдачу і провал. Тому вміння є вершиною психологічної готовності фахівця ОРСЦЗ.

Формування умінь на початковому етапі подібне до формування навичок. Однак методика формування умінь відрізняється тим, що:

1) більшість їх за своєю структурою набагато складніше за навички. Більше того –

найчастіше навички входять до складу умінь. Наприклад, вміння спілкуватися передбачає наявність навичок слухати, спостерігати за співрозмовником, оцінювати особливості його психічних станів, володіти голосом тощо. Можна довести формування навички до середини етапу автоматизації, а завершити їх відпрацювання вже в комплексі оволодіння вмінням в цілому;

2) етап структуризації вимагає підвищеної уваги, оскільки комплекс операцій та прийомів, що входять до складу дії, що опановується, має гнучкий алгоритм. Їх набір та послідовність не визначені так жорстко, як у навичці. Головне щоразу – це точна відповідність особливостям обстановки. Тому, справжньому вмінню властива свідомість, обґрунтованість, доцільність комплексу елементів його гнучкого алгоритму, на відміну від машинальності навички;

3) відпрацьовуються основні компоненти будь-якого вміння:

– спостереження за обстановкою, виявлення її змін і найважливіших особливостей, які мають значення для вирішення завдання;

– аналіз та оцінка особливостей обстановки, її труднощів і ризиків;

– прийняття всебічно обґрунтованого рішення, що відповідає обстановці, а також тому – як діяти в даному випадку;

– реалізація наміченого плану та вбраних способів дій;

– гнучкість і корекція рішень та дій у ході їх виконання з огляду на поточні обставини;

4) найважливіше значення надається етапу формування гнучкості вміння – головному у забезпеченні його надійності. Людину вчать розв'язувати те саме завдання, постійно змінюючи обстановку, з вимогами врахувати її особливості та змінювати порядок, способи, структуру власних дій (використати одні операції, виключати інші, треті виконати більш розгорнуто);

5) умови обстановки, за рахунок зміни та ускладнення, поступово наближаються до реальних і самих складних. Використовуються окремі або у складі групи, різні комбінації із елементів нового, незвичайного, невідомого, швидкої зміни, різкої зміни, раптового, підвищеної відповідальності, ризику, невдач перших спроб, протидії тощо;

б) особливо важливим є з'ясування того, як виконані вправи, їх аналіз. Під час формування навичок він зводиться до питань засвоєння людиною стандарту дій, який є чітким і непохитним. Головне – навчитися мислити, розуміти, обґрунтовувати, діяти творчо. Відповідними мають бути стиль та прийоми з'ясування: людині пропонується обґрунтувати свої дії, в ході обговорення та дискусії із залученням всієї навчальної групи. Аналіз не є твердий "вирок" керівника – діяти так, а не інакше, треба доводити правильність свого висновку, прагнути до розуміння його людиною та її внутрішнього схвалення (інакше у складних ситуаціях вона все рівно буде діяти по-своєму);

7) етапу автоматизації для формуванні уміння немає, але це не значить, що не треба поступово підвищувати вимоги до прискорення розв'язання завдань.

Велике значення має опора на уявлення при формуванні навичок та вмінь. Експеримент який був проведений на базі Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля по формуванню у курсантів навичок управління собою та особовим складом з застосуванням методики створення уявлень про образи дій. На психолого-тренувальному комплексі при відпрацюванні теми «Гасіння пожеж в підвальних приміщеннях» була поставлена задача навчити курсантів наступних прийомів: підготовка пожежно-технічного обладнання для виконання робіт по гасінню пожеж у підвалах, виконання оперативних перевірок апаратів на стисненому повітрі, робота в апаратах в задимленому середовищі, пошук та рятування потерпілих.

Навчальний звод на даному занятті був розбитий на дві групи по п'ятнадцять чоловік.

З першою групою протягом однієї години було проведено заняття на якому вирішувались різні психологічні задачі по формуванню в свідомості курсантів уявлень образів робочих рухів. Друга група розпочала заняття безпосередньо з виконання практичних дій.

В першій групі викладач наглядно показував робочі рухи при впливі на всі важелі й механізми управління та давав установку на зорове запам'ятовування їх. Якщо робочі рухи супроводжувалися звуком або словом, то давалася установка на

формування слухового уявлення образу робочого руху.

Результати проведеного експерименту показали, що перша група витратила три години (одну годину на формування уявлення та дві години на вправу), друга група (не мала занять по формуванню уявлення) витратила на вправу чотири години. Результати тренувань в першій і другій групах виявились кардинально різними. В цілому перша група вправу виконала на відмінно, а друга – на задовільно.

Позитивний вплив на формування навичок й вмінь виявляє мовне супроводження виконуваних дій.

### Висновки.

1. Психологічна готовність майбутнього працівника ОРС цивільного захисту ДСНС України являє собою системний взаємозв'язок свідомої діяльності, властивостей і станів особистості, що визначає тимчасові, динамічні та ресурсно-продуктивні характеристики його службової активності.

Психологічна готовність як свідоме відображення внутрішнього потенціалу особистості у професійній діяльності забезпечує:

формування особистісного значення професійної діяльності;

своєчасність та доцільність поточних службових дій;

ситуативну стійкість та здатність регулювати дії при зростанні екстремального фактора;

відновлення початкових характеристик психологічної структури діяльності після виконання службових завдань.

Формування психологічної готовності здійснюється шляхом формування усіх її компонентів, при домінуючій ролі того, чи іншого компонента, у залежності від виду діяльності, в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями, розвиток функціональних процесів.

2. До числа умов, що впливають на формування психологічної готовності в цілому слід віднести:

- виховання у курсантів ідейної стійкості, високих морально-психологічних якостей, патріотизму, обов'язку, дисциплінованості;

- розвитку інтересу до професійної діяльності в ОРСЦЗ;

## Питання педагогіки

- активізацію мислення, уваги, волі, ліквідації шаблонів, елементів механічного запам'ятовування, неповного розуміння матеріалу;

- спонукання курсантів до непереривного удосконалення знань, навичок і вмінь, подолання розриву між системою знань та навичок, їх об'єднання та взаємопроникнення;

- досягнення того щоб курсанти не обмежувалися здобутим досвідом, а постійно були в курсі нових досягнень;

- створення умов для ініціативного, творчого використання знань, навиків і вмінь, пошуку нових прийомів у відпрацюванні нормативів, розвитку активності в суспільному житті;

- виявлення професійно важливих якостей для даної спеціальності і їх розвитку у курсантів;

- врахування особливостей темпераменту й характеру в процесі навчання й виховання курсантів, виявлення й розвиток їх здібностей;

- закріплення емоційно-вольової сфери курсантів, з тим щоб вони змогли повністю проявити свої знання, навички й вміння в особливих та екстремальних умовах діяльності.

3. У цілях підвищення ефективності формування психологічної готовності доцільно використовувати наступні форми: первинну та поточну психологічну діагностику майбутніх фахівців (вивчення та оцінка індивідуально-психологічних особливостей, психічних станів); психологічне консультування; просвітницьку роботу психолога (формування інтересів, мотивів); заходи щодо адаптації психіки курсантів до екстремальних умов; психокорекція; навчання навичкам саморегуляції.

Проведене нами дослідження не претендує на повне вирішення означеної проблеми. Отже, перспективи подальших розвідок у цьому напрямку дослідження насамперед полягають у пошуці найбільш оптимальних шляхів формування психологічної готовності у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України до професійної діяльності та розробці методичних рекомендацій по її формуванню.

Такі найбільш загальні умови, виконання котрих дозволить викладачам ВНЗ ДСНС України підготувати психологічно готових фахівців ОРСЦЗ, здатних виконувати найскладніші задачі в бойовій обстановці.

## Література

1. Грибенюк Г.С. Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувників: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 380 с.

2. Колісниченко О.С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах. дис. ... к. психол. наук.: 19.00.09 / Олександр Сергійович Колесніченко; НУЦЗУ. – Х., 2011. – 238 с.

3. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 / В. А. Молотай. – Хмельницький, 2006. — 20 с.

4. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: [монографія] / М.А. Кришталь, В.П. Садковий, А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко. – Х. – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2011. – 229 с.

5. Психологічний словник [ред.-упоряд. В.І. Войтко]. – К.: Вища школа, 1982.

*Ye. Shkoliar, adjunct of department*

### **PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMING OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE SPECIALISTS OF OPERATIVE-RESCUE SERVICE OF CIVIL PROTECTION**

*The author of the article analyzes the problem of psychological readiness in modern scientific literature. The ways of effective forming of readiness of future specialists of operative-rescue service of civil protection during professional training in higher educational establishments of State Emergency Service of Ukraine are highlighted.*

*Key words: psychological readiness, professional activity, cadets, specialists of operative-rescue service of civil protection.*